

Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot: milliy va xalqaro tajriba

Davron Eshmurodovich Norbekov
Nargiza Shavkat qizi Toirova
TMI

Annotatsiya: Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xalqaro hisob tizimi taraqqiy ettirilishida aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari, davlat uluhiga tegishli bo'lgan xo'jalik jamiyatlarida va yirik soliq to'lovchilarning moliyaviy hisobotlarni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida tayyorlashi muhim hisoblanadi. Ushbu maqolada moliyaviy hisobotning ikkinchi shakli: moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotni milliy va xalqaro standartlar asosida tuzishning o'ziga xos jihatlari ularning bir-biridan farqi ko'rib chiqilgan. MHXSga va BHMSda buxgalteriya hisobini yaqinlashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: axborot, daromad, moliyaviy hisobot, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari, moliyaviy natijalar, xarajat.

Reporting on financial results: national and international experience

Davron Eshmurodovich Norbekov
Nargiza Shavkat's daughter Toirova
TIF

Abstract: International Financial Reporting Standards (IFRSs) play an important role in the development of the international accounting system in the context of modernization of the economy. This article presents a second form of financial reporting: a comparative analysis of the preparation of a statement of financial performance based on national and international standards.

Keywords: financial reporting, International Financial Reporting Standards, financial results report, gross income statement, income, expenses.

KIRISH

O'zbekistonning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvi hisob siyosatida ham muhim o'zgarishlarni amalga oshirishni talab etadi. Shu jihatdan, milliy standartlarning tuzilishini alohida qayd etish lozim. Hozirgi kunga qadar buxgalteriya

hisobining 20 dan ortiq milliy standartlari qabul qilingan va amal qilib kelinmoqda. Moliyaviy holat va undagi o'zgarishlarni baholashda bu tartib albatta juda ko'p noaniqliklarga javob topish imkonini beradi. Jumladan, aktivlarni, daromad va xarajatlarni tan olish, mulkni haqiqiy qiymatini aniqlash va odilona baholash, aktivlarni likvidligi bo'yicha tarkiblash va ularni moliyaviy hisobotlarda aks ettirish tartiblaridagi umumiy yondashuvlarga amal etishning tartiblarini belgilab beradi. Lekin shu bilan birgalikda buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotlarni tuzishda xorij amaliyotida qo'llaniladigan standartlarda (MHXS) umumiy talablarning sezilarli farqli jihatlarini ko'rish mumkin. Bu ham albatta moliyaviy holat tahlili va uning mazmuniga sezilarli ta'sir etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 4611-son qarori 2020-yil 24-fevralda joriy etildi¹. Qarorda asosiy maqsad moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o'tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta'minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo'yicha tayyorlash tizimini takomillashtirish hisoblanadi.

Rivojlangan mamlakatlarda buxgalterlarning bosh vazifasi korxonaning davlat oldidagi axborot majburiyatlarini (moliyaviy, soliq, bojxona, statistik hisobotlar orqali) hal etishga emas balki birinchi navbatda mulk egasi va menedjerlarning samarali boshqaruvini ta'minlashga qaratilgan vazifalarni hal etib berishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish va hisobotlarni tuzishning oziga xos jihatlarini tashkil etish bo'yicha ko'pgina iqtisodchi olimlar tomonidan o'zlarining tadqiqotlarida va xalqaro konferensiyalarida fikr va mulohazalarini bildirib o'tganlar. Ular tomonidan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tuzish, hisobini tashkil etish va yuritishning holati yuzasidan o'ziga tegishli davrda xususiyatlarini ochib berishgan.

"Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari (MHXS) - bu amaliyotchi buxgalterlarning faoliyatini murakkablashtiradigan ba'zi bir qoidalar to'plami emas, balki, mantiqan buxgalteriya hisobi tizimining oddiy tamoyillariga asoslanadi, uning maqsadi moliyaviy hisobotlarda korxonada faoliyati to'g'risida haqqoniy moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etishdan iboratdir."²

Xususan D. Norbekov I. Ochilovlar "Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlari" darsliklarida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tuzish hamda

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 4611-son qarori 2020-yil 24-fevral

² A. A. Karimov, A. K. Ibragimov, N. K. Rizaev, N. M. Imamova-moliyaviy hisobot standardari / dars-T.: "Moliya", 2021-310 B.

korxonalar “foйда va zararlar to’g’risida”gi hisobotida yoki unga berilgan izohlarida xarajatlarning xarakteri yoki ularning korxonada doirasidagi funksiyalariga asoslangan xarajatlar tasnifidan foydalangan holda xarajatlar tahlilini keltirishlari lozimligini ta’kidlab o’tganlar.³

Sh.Muzrapova “Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlari asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish tartibi” nomli maqolalarida O’zbekistonda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish tartibi, ning amaliyotda qo’llanishi, moliyaviy hisobotlarga o’tishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo’llari ko’rsatib o’tilgan.⁴

Tahlil va natijalar

Hozirgi vaqtda aksionerlar va boshqa foydalanuvchilar uchun tayyorlanayotgan moliyaviy hisobotlarda mamlakatdan mamlakatga o’tib borayotgan, ayrim hollarda bir mamlakatdagina foydalaniladigan buxgalterlik printsiplari va qoidalari ishlatilmoqda. Shunday qilib buxgalterlik hisobotlarida taqqoslanuvchanlik yetishmasligi mumkin. Bu holatning noqulayligi shundaki, moliyaviy hisobotdan foydalanadigan investitsion tahlilchilar va boshqa foydalanuvchilar hisobotni tahlil qilish jarayonida uning turli standartlarga binoan tuzilganligi tufayli qo’shimcha xarajatlar qilishiga to’g’ri keladi. Ular hisobotlar interpretatsiyasida chalkashliklarga duch kelishlari ham mumkin. Ushbu jarayon bilan bog’liq holda kapitalning jahon bozorida samarali raqobat yomonlashishi, kompaniyalar esa kapitalni saqlash bo’yicha yuqori sarf-xarajatlarni o’z zimmlariga olishlariga to’g’ri keladi. Eng asosiysi, turli mamlakatlar uchun turlicha foyda miqdori ko’rsatilishi oqibatida buxgalterlik hisobotlariga ishonch yo’qoladi

Moliyaviy holat va undagi o’zgarishlarni tahlil etishdagi o’xshash jihatlarni buxgalteriya hisobining muhim tamoyili bo’lgan mazmunning shakldan ustunligi tamoyili bilan izohlash mumkin. Rivojlangan mamlakatlar moliyaviy hisobotlari bilan O’zbekistondagi xo’jalik yurituvchi subyektlar tomonidan tuziladigan moliyaviy hisobot shakllari soni va ularning nomlanishi yuzasidan judda katta farq kuzatilmaydi. Bu jihatdan xalqaro va O’zbekistonda tuziladigan va taqdim etiladigan moliyaviy hisotlarning qiyosiy tahlilni berib o’tamiz.

Moliyaviy hisobotlarga qo’yiladigan talablar “Moliyaviy hisobotlarni taqdim qilish” nomli 1-son moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)da keltirib o’tilgan. Xalqaro standartlarga qaraydigan bo’lsak, tashkilot hisobotni buxgalteriya hisoboti emas, moliyaviy hisobot deb nomlanadi. 1-son MHXSga muvofiq daromad va xarajatlarni aks ettirishning ikki yo’li mavjud: ulardan birinchisi yalpi daromad to’g’risidagi hisobotda; ikkinchisi ikkita hisobot orqali – foyda va zararlarining

³ Norbekov D.E. Ochilov I.K. “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari” O’quv-uslubiy majmua. – Toshkent, 2019. – 416 b.

⁴ Sh.Muzrapova “Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlari asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish tartibi” “Tafakkur manzili” may2022 ISSN:2180-2160 www.reandpub.com

komponentlarini aks ettiruvchi hisobot (foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot) hamda foyda va zararlardan boshlanib, boshqa daromadlar komponentlarini aks ettiruvchi hisobot (yalpi daromad to'g'risidagi hisobot) tuziladi.

1-son MHXS ga muvofiq foyda yoki zarar umumiy daromaddan boshqa yalpi daromadlar komponentlarini inobatga olmagan holda xarajatlar ayirmasini o'zida ifoda etadi. Jami yalpi daromad - hisobot davrida moliyaviy natijalar natijalar tarkibida hisobga olingan xususiy kapitaldagi o'zgarishlar (mulkdorlar bilan bo'g'liq operatsiyalar inobatga olinmagan holda), shuningdek kapital (daromad va xarajatlar tarkibida aks etmagan) tarkibida tan olingan o'zgarishlar yig'indisidir.

Mulkdorlar bilan bog'liq operatsiyalar inobatga olinmagan holdagi kapitaldagi o'zgarishlar 1-son MHXS ga muvofiq boshqa yalpi daromadlar deyiladi. Foyda va zararlar deyilganda tashkilotning hisobot davridagi moliyaviy natijasi tushuniladi.

1-jadval

Moliyaviy hisobotlarning MHXS va BHMS asosida nomlanishining qiyosiy tahlili⁵

MHXS	BHMS
Moliyaviy holat to'g'risidagi hisobot	Buxgalteriya balansi
Foyda yoki zarar va boshqa umumlashgan daromadlar to'g'risidagi hisobot	Moliyaviy natijalar tog'risidagi hisobot
Kapitaldagi o'zgarishi to'g'risidagi hisobot	Xususiy kapital to'g'risidagi hisobot
Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot	Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot
Hisob siyosati va tushuntirishlar	Izohlar, hisob-kitoblar va tushuntirishlar

1-son MHXSga muvofiq boshqa yalpi daromadlarga quyidagilar kiradi⁶:

- “Asosiy vositalar” nomli 16-son MHXS va “Nomoddiy aktivlar nomli 38-son MHXS muvofiq qayta baholash natijalari:

- “Moliyaviy hisobotlarni taqdim qilish” nomli 1-son MHXSga muvofiq pensiya to'lovlari bo'yicha aktuar foyda va zararlar;

- “Valyuta kursi o'zgarishlarining ta'siri” nomli 21-son MHXSga muvofiq xorijdagi faoliyat bo'yicha moliyaviy hisobot moddalarini qayta hisob-kitob qilish natijasida yuzaga kelgan foyda va zararlar;

- “Moliyaviy instrumentlar: tan olish va baholash” nomli 39-MHXSga muvofiq qayta sotish uchun mavjud bo'lgan moliyaviy aktivlarni qayta baholash natijasida yuzaga kelgan foyda va zararlar;

- Pul oqimlarini xedjirlash natijasida xedjirlash vositasi bo'yicha foyda va zararlar.

O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi amaliyotiga e'tibor beradigan bo'lsak, hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2002-yil 7-fevraldagi 31-son buyrug'i bilan tasdiqlangan “Moliyaviy hisobot shakllarini to'ldirish bo'yicha ko'rsatmalar”ga binoan faqatgini “Moliyaviy natijalar

⁵ Mualliflar tomonidan tayyorlangan.

⁶ Ismanov, I. N., & Axmadaliev, B. (2021). Factors Influencing The Formation Of International Budget Accounting Systems. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(09), 21-30.

to'g'risidagi hisobot" tuziladi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga ko'ra "Yalpi daromad to'g'risidagi hisobot"ni tuzish belgilab qo'yilgan bo'lsada, ammo uning aniq shakli keltirilmagan. Korxonalar ushbu hisobotni mustaqil ravishda tuzishlari keltirilgan. Mazkur hisobotda ko'rsatiladigan minimum talablar quyidagilardir:

- Tushum;
- Moliyalashtirish bo'yicha xarajatlar;
- Uyushgan korxonalar yoki hamkor korxonalar foydasi va zararidan tashkilotning ulushi;
- Soliq bo'yicha xarajatlar;
- To'xtatilgan faoliyatda soliq tolanganda keying foyda va zarar;
- Umumiy yalpi daromad va boshqalar.

Quyidagi 2-jadvalda "Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot" bilan moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida tuziladigan hisobotni taqqoslama ma'lumotlari keltirilgan.

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, MHXS va BHMS asosida tuzilgan "Yalpi daromad to'g'risidagi hisobot" va "Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot" moddalarini bir-biriga to'liq to'g'ri kelmaydi. Masalan, "Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot"da aks etgan sotilgan mahsulotning tannarxi, sotish xarajatlari, boshqaruv xarajatlari moddalarini MHXS ga ko'ra moliyalashtirish xarajatlari deb keltirilgan. MHXSda xarajatlarni ularning xarakteri va tayinlanishiga ko'ra aks ettirilishi belgilangan bo'lsada, ammo "Yalpi daromad to'g'risidagi hisobot"da xarajatlar bo'yicha toifalar ko'rsatilmagan.

2-jadval

MHXS asosida tuziladigan "Yalpi daromad to'g'risidagi hisobot" va BHMS asosida tuziladigan "Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot" moddalarining qiyosiy tahlili⁷

1-son MHXS tavsiyasi	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2002 yil 7 fevraldagi 31-son buyrug'i
Tushum	Mahsulot sotishdan sof tushum
Moliyalashtirish bo'yicha xarajatlar	Sotilgan mahsulot (Tovar, ish va xizmat) larning tannarxi, Sotish xarajatlari, Ma'muriy xarajatlar, Boshqa operatsion xarajatlar, Kelgusida soliqqa tortiladigan bazadan chiqariladigan hisobot davri xarajatlari Asosiy faoliyatning boshqa daromadlari Asosiy faoliyatning foydasi (zarari)
Soliq bo'yicha xarajatlar	Foyda solig'i Foydadan boshqa soliqlar va yig'imlar Soliq to'langanga qadar foyda
Sotish xarajatlari, aktivlarning chiqib ketishi yoki joriy qiymat bo'yicha baholash natijasida to'xtatilgan faoliyat bo'yicha soliq to'langandan keyin qoladigan foyda va zarar	

⁷ Mualliflar tomonidan tayyorlangan.

Foyda yoki zarar	Hisobot davrining sof foydasi (zarari)
Yalpi daromadning har bir komponenti	-
Ulushli qatnashish hisobi usuli bo'yicha boshqa yalpi daromadda uyushgan yoki hamkor tashkilotlarning ulushi	
Jami yalpi daromad	
Nazorat qilinmaydigan ulushli qatnashish va bosh kompaniya ta'sischilariga taaluqli foyda yoki zarar va jami yalpi daromad	

MHXS va BHMS asosida tuziladigan hisobotning asosiy farqli jihati, "Ulushli qatnashish hisobi usuli bo'yicha boshqa yalpi daromadda uyushgan yoki hamkor tashkilotlarning ulushi" va "Nazorat qilinmaydigan ulushli qatnashish va bosh kompaniya ta'sischilariga taaluqli foyda yoki zarar va jami yalpi daromad" moddalari milliy amaliyotda mavjud emas. Bu esa tashkilot konsolidatsilangan emas, balki oddiy hisobotni shakllantirishga olib keladi.

Xalqaro standart talablariga muvofiq tuzilgan hisobotlarda xarajatlarni ikki shaklda tasniflash tavsiya etiladi: xarajatlar xarakteri va maqsadi bo'yicha. Xarajatlar tabiatiga ko'ra amortizatsiya, ish haqi, transport xarajatlari va boshqa xarajatlarga bo'linadi. Maqsadlari bo'yicha xarajatlar o'z vazifalariga ko'ra tasniflanadi va tannarxga, ma'muriy xarajatlarga, sotish xarajatlariga va boshqalarga bo'linadi. Milliy standartda ular faqat mo'ljallangan maqsadlar uchun tasniflanadi.

Xalqaro standart talablariga muvofiq hisobotlarni tuzishda taklif etilayotgan 2ta muhim yondashuvlar mavjud bo'lib bular:

- xalqaro standart talablariga muvofiq, xarajatlar turlari bo'yicha moliyaviy natijalarga aniqlik kiritish uchun xarajatlarning maqsadli foydalanganligi to'g'risidagi qo'shimcha ma'lumotlar oshkor etilishi;

- analitik ishlarda biznes jarayonlarini strategik boshqarish uchun prognozlashga ahamiyat qaratishning lozimligi.

Xulosa va takliflar

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va buxgalteriya hisobining milliy standartlariga muvofiq tayyorlangan yalpi daromad to'g'risidagi hisobot shakli aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining moliyaviy natijalari ko'rsatkichlarini shakllantirishning muhim manbai hisoblanadi. Ushbu hisobot daromadlar manbalariga qarab tasniflanadigan olingan daromad guruhleri va tegishli xarajatlar guruhleri o'rtasidagi nisbat prinsiplari asosida tuziladi.

Ushbu hisobot turini xalqaro standartlar asosida tuzilar ekan, qonunchilikka bir qator o'zgartirishlar kiritish lozim. MHXSga va BHMSda buxgalteriya hisobini yaqinlashtirish bo'yicha hisob siyosati bo'yicha asosiy uslubiy tavsiyalar orasida quyidagilarni ajratish mumkin:

- BHMS va MHXSda berilgan debitorlik va kreditlar uchun zaxiralarni yaratishning yagona metodologiyasini qo'llash;

- MHXS tamoyillariga muvofiq BHMSda zaxiralarni yaratish;
- zaxiralarni muntazam inventarizatsiya qilish, likvidsiz zaxiralarni hisobdan chiqarish⁸;
- MHXSni zaxiralash tamoyillari asosida sud jarayoni uchun zaxira yaratish;
- foydalanilmagan ta'tillar uchun zaxirani yaratish va tiklashga yagona metodologiyani qo'llash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi 4611-son "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o'tish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori
2. A. A. Karimov, A. K. Ibragimov, N. K. Rizaev, N. M. Imamova-moliyaviy hisobot standardari / dars-T.: "Moliya", 2021-310 B.
3. Norbekov D.E. Ochilov I.K. "Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari" O'quv-uslubiy majmua. – Toshkent:,2019. – 416 b.
4. Sh.Muzrapova "Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlari asosida moliyaviy hisobotlarni tuzish tartibi" "Tafakkur manzili" may2022 ISSN:2180-2160 www.reandpub.com
5. Жиянова Н.Э., Управление финансовыми рисками предприятия в современных условиях //«ИНТЕРНАУКА» Научный журнал №16(145) Май 2020 Часть 2. Б.82-84
6. Ismanov, I. N., & Axmadaliev, B. (2021). Factors Influencing The Formation Of International Budget Accounting Systems. The American Journal of Management and Economics Innovations, 3(09), 21-30.
7. Исмаилов, И. (2021). UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. Scienceweb academic papers collection

⁸ Исмаилов, И. (2021). UZOQ MUDDATLI AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH. Scienceweb academic papers collection